

Віктор Войнаровський

Сучасний стан та проблеми археологічного дослідження пам'яток римського часу Північної Буковини

Історична проблематика в дослідженнях пам'яток римської доби Чернівецької області така ж, як і при вивченні регіону загалом. Але, враховуючи велику кількість пам'яток цього часу на заході України, складність історичної ситуації в Українському Прикарпатті в першій половині I тис. н.е., очевидну етнічну строкатість його населення, нерівномірність археологічного дослідження різних територій, вважаємо за потрібне провести аналіз окремо взятої невеликої частини регіону.

Таким краєм є територія Чернівецької області – історичні Північна Буковина й Північна Бессарабія. Це, з однієї сторони, локально замкнута у відлогах Карпат і річках Дністер – Прут – Сирет територія, де низовина повільно переходить у горбогір'я, а останнє – у підгір'я Карпат. З іншого боку, це історична територія на шляху просування людності із північного заходу (Балтійський регіон) в Північне Причорномор'я – зі всіма наслідками, що витікають з такого положення. Надзвичайно важливим, як для досліджуваного часу, було наближення Північної Буковини до античних міст і розташування на важливих водних торгових шляхах.

В останній чверті I тис. до н.е. (пізньолатенський або доримський період) і на самому початку I ст. н.е. на території Північної Буковини проживало населення, яке залишило пам'ятки поєднати-лукашівської культури. Усього в краї відомо 43 таких пам'ятки (апробація більшості їх як пам'яток саме цієї культури – попередня) [Довідник..., 1984, с.109-171]. Дослідженню ж в області піддавались лише могильник біля с. Долиняни (58 ґрунтових поховань) [Смирнова, 1981, с.193-207; Каспарова, 1993, с.34-36], поселення (5 жител) і поховання (урнова кремація) біля с. Круглик [Мелюкова, 1953, с.65-67; Пачкова, 1977, с.24-35], окремі об'єкти розкопано в Перебиківцях, Остриці, Горішніх Шерівцях (останнє, можливо – городище пізньолатенського часу) [Довідник..., 1984, с.127]. Носіями лукашівських старожитностей визнано історичних гетів та бастарнів, сама ж культура склалась на основі місцевих фракійських і прийшлих пізньопоморських, пшеворських, ясторфських та зарубинецьких культурних елементів, сконсолідованих сильним кельтським впливом, через що віднесена до кола латенізованих культур [Пачкова, Романовская, 1983, с.48-77; Пачкова, 1985, с.24; Пачкова, 1999, с.193-203; Винокур, 2000, с.47-49].

Ми детально зупиняємося на культурно-етнічному визначенні пам'яток Чернівецької області II-I ст. до н.е., тому що більшість їх складових переходить у I тис. н.е. і є субстратом культурних об'єднань наступного, ранньоримського часу з новим наповненням, що принесли чергові хвилі міграції з північного заходу та північного сходу Європи. І носії цих пам'яток – гето-даки й бастарни – широко відомі в регіоні як у пізньолатенський, так і в ранньоримський час. Спільним є (і це особливо важливо) й потужний цивілізаційний вплив на місцеве населення в останній чверті I тис. до н.е. кельтського світу, в перших століттях н.е. – Римської імперії.

У середині I ст. н.е. на Північній Буковині репрезентовані пам'ятки типу Оселівка (за Б.О. Тимощуком, липицькі) – їх в Чернівецькій області відомо 22 [Нариси..., 1980, с.22; Довідник..., 1984, с.112,152]. Тобто, їх вдвоє менше, ніж пам'яток попереднього часу. Таке співвідношення абсолютно суперечить загальній ситуації на заході України, де для першої чверті I тис. н.е. повсюдно засвідчено значний ріст населення [Козак, 1992, с.115]. Причина такого стану, очевидно, не у відтоці населення з краю. Навпаки, у середині I ст. н.е. сюди з

північного сходу починається інтенсивний наплив носіїв зарубинецької культури, яка розпорошується під ударами сармат, також – чергової хвилі носіїв пшеворської культури з північного заходу і орд сармат з півдня. І місцева, фракійська, основа не мала куди відходити, адже Рим в I ст. н.е. почав завоювання північно-дунайських (дакійських) територій, де на початку II ст. утворюється римська провінція Дакія. Навпаки, прогнозується (археологічно мало вловимий) відплив фракійської людності з Подунав'я у північні й північно-східні області, у т.ч. й у Пруто-Дністерське межиріччя.

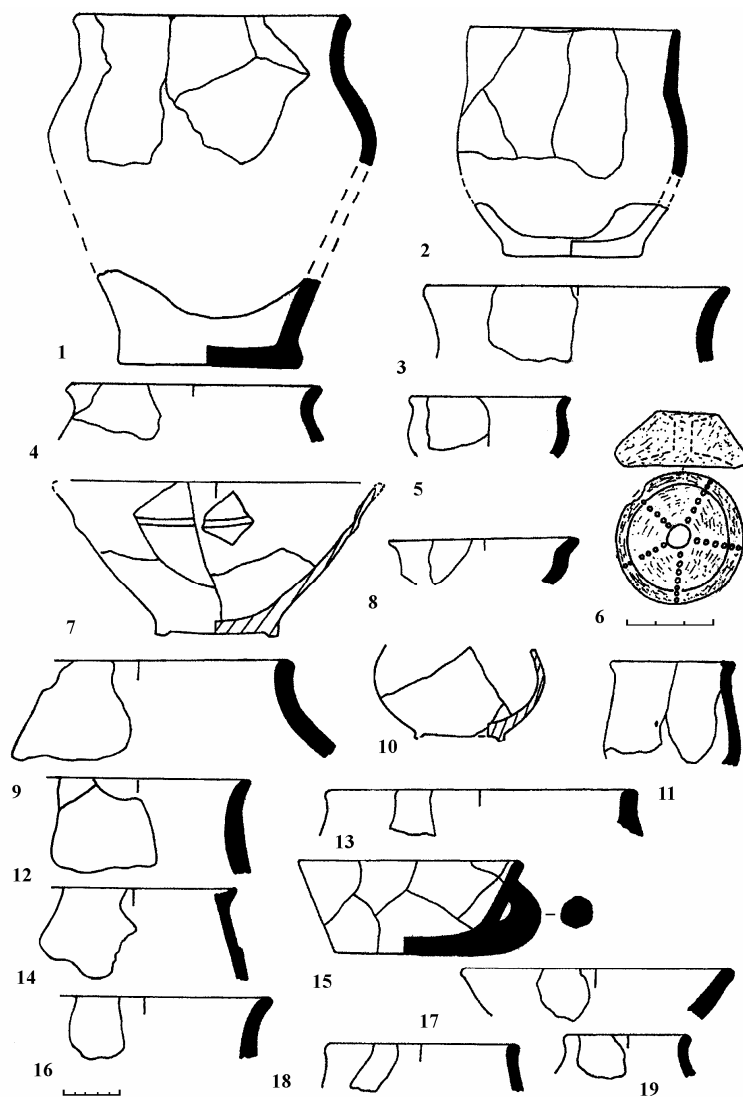

Рис. 1. Знахідки з поселення II-III ст. н.е. Чорнівка ІА

Fig. 1. Finds from the settlement of the II-III centuries A.D. Chornivca ІА

Виходячи з кількості пам'яток цього часу у Чернівецькій області, нічого цього не спостерігаємо. Справа, як зазначалось, очевидно, не у зменшенні населення, а у етапі дослідження пам'яток ранньоримського часу у краї.

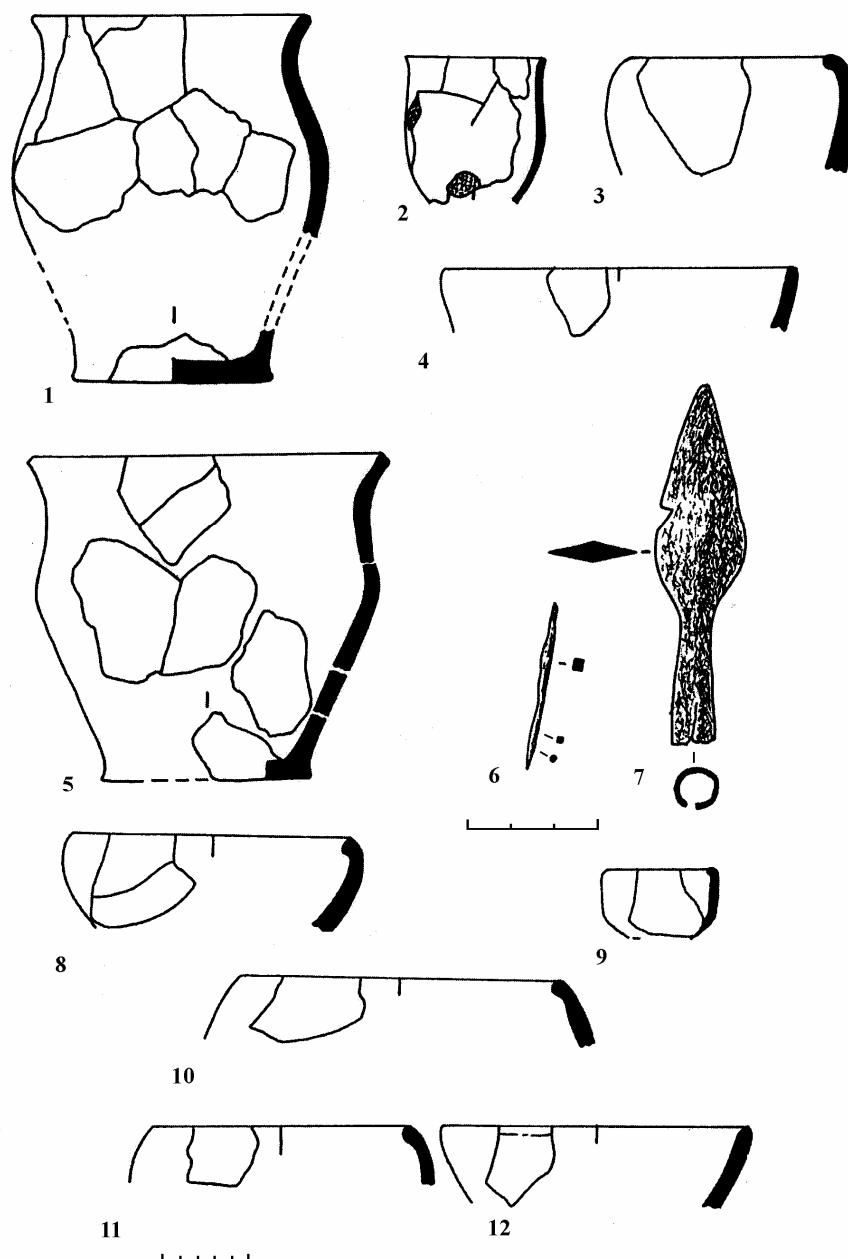

Рис. 2. Знахідки з поселення ранньоримського часу Добринівці-I
Fig. 2. Finds from the settlement of Early Roman time Dobrynivtsi-I

Пам'ятки доримського (пізньолатенського) періоду, що майже абсолютно позбавлені кружального посуду, включають специфічний ліпний посуд (корчаги, форми з чорнолощеною, іноді графітовою поверхнею, гранчасто сформованими вінцями, х-подібними ручками) і тому відносно легко ідентифікуються. Кількість пам'яток ранньоримського часу базується, в основному, на матеріалах археологічних розвідок. Часто підйомний матеріал з поселень I-II ст. н.е. (а тут уже присутній значний, іноді до 30% – Чорнівка ПА, Добринівці-нижній шар –

кружальний посуд: сіроглиняні провінційно-римського типу миски, глеки, амфорна тара) [Войнаровський, 1999а, s.189-214] співвідносився з черняхівською культурою чи культурою карпатських курганів, на пам'ятках яких цей посуд уже абсолютно домінує, а самі селища пізньоримського часу масово накладаються на поселення I-II ст.

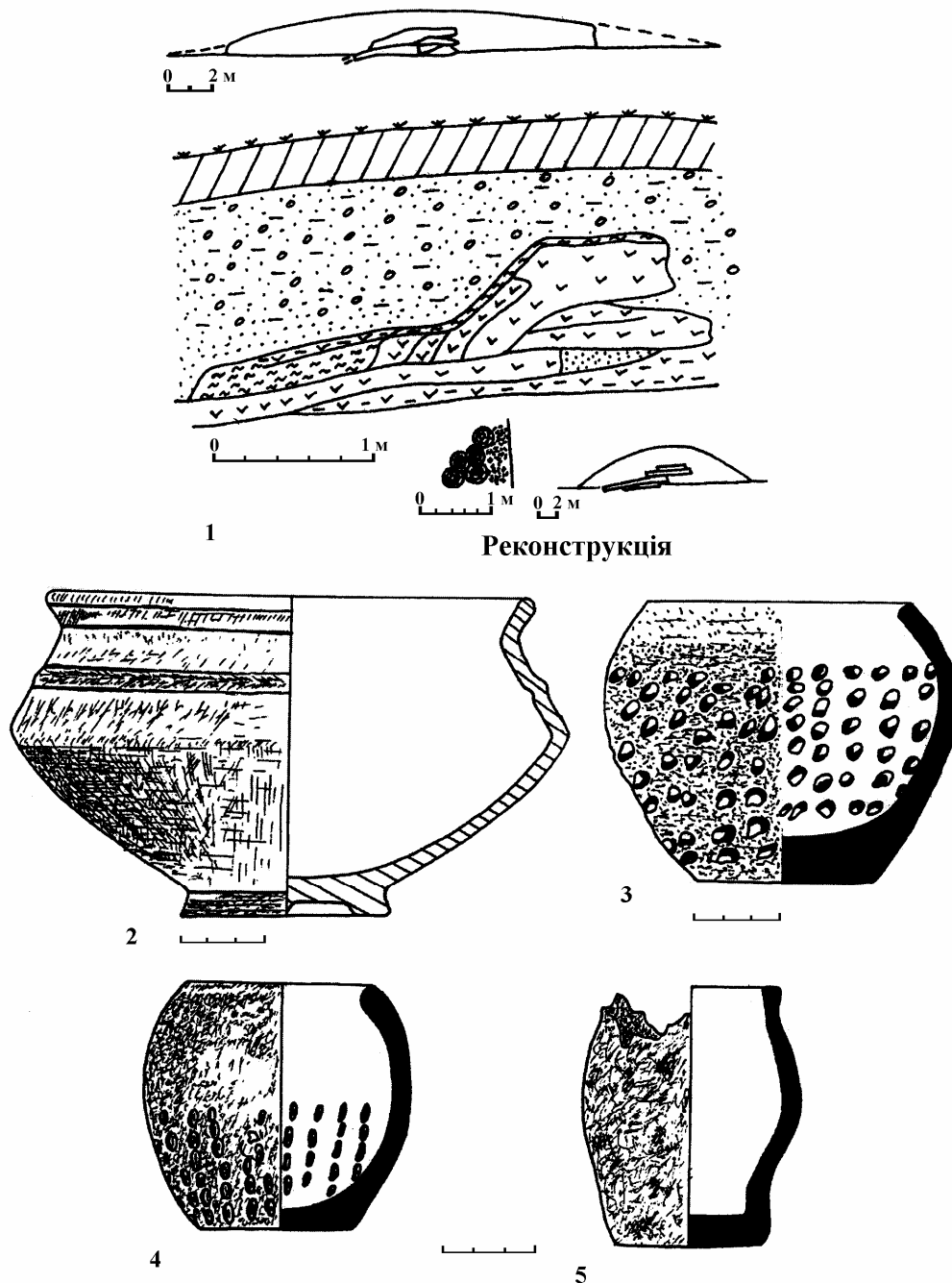

Рис. 3. 1 – Траянів вал біля с. Макарівна; 2-5 – посуд з могильника (?) II ст. н.е. у с. Василів (заштрихований профіль – кружальний посуд, суцільний – ліпний)
 Fig. 3. 1 – the Trayanian billow near v. Macarivca; 2-5 – pottery from the burial grounds (?) of the II century A.D. in v. Vasiliv (the shaded type – round made pottery, continuous – hand made pottery)

Кожна із широко досліджених на території Північної Буковини пам'яток III-V ст. н.е. має нижній ранньоримський шар: поселення культури карпатських курганів Глибока – житла перших століть н.е. 17 і 22; могильник в Неполоківцях крім черняхівського поховання включає три трупоспалення I-II ст.; Оселівське поселення складається з рівнозначного матеріалу ранньо- і пізньоримського часу: в Добринівцях-I виробничий комплекс черняхівської культури зведено на ділянці, попередньо зайнятій поселенням II – початку III ст. – житла 4,6 і 7. Пізньоримський матеріал настільки перекриває шар першої чверті I тис. н.е., що останній виявляється лише під час детальних розкопок.

До того ж, окремі пам'ятки останньої чверті I тис. до н.е. у краї досліджені в значній мірі (Круглик) або й повністю (могильник у Долинянах), детально висвітлені в археологічній літературі. А найбільш досліджена пам'ятка ранньо- і пізньоримського часу на Чернівецьчині – поселення в Оселівці – не опублікована ось уже понад 30 років [Цигилик, 1972, с.295-297; Цыгылык, 1974, с.356-357] (відома лише, і то тільки з усного повідомлення автора досліджень, загальна статистика з цих розкопок: 28 жител, 57 ям, 22 вогнища за межами споруд).

Могильник та окремі поховання перших століть н.е., що досліджені у Киселеві, Ленківцях та Кельменцях – сарматські [Винокур, Вакуленко, 1967, с.126-132; Мелюкова, 1953, с.60-73; Смирнова, 1991, с.12-26; Смирнова, 1968, с.20-23]. Основний же культурний пласт I-II ст. на Буковині – фракійсько-пшеворсько-зарубинецький – досліджувався у значно меншій мірі. В основному, це нижні верстви багатшарових поселень в Рогізні та Глибокій [Вакуленко, 1977, с.105-107; Довідник ..., 1984, с.112] (матеріали I-II ст. з Рогізної практично не публікувались), а також три поховання з Неполоківців I і II (дако-пшеворські, за визначенням авторів дослідження) [Тимошук, Никитина, 1978, с.89-94] та три споруди і три господарські ями з Чорнівки ПА (Рис.1), три житла з нижнього шару Добринівців-I (Рис.2) та посуд (урни ?) з Василева [Войнаровський, 1999, с.189-214]. (Рис.3, 2-5). Матеріали з Глибокої, Неполоківців, Чорнівки та Добринівців опубліковані у достатній мірі.

Пам'ятки ранньоримського часу на Буковині нині визначено як полікультурні, з елементами дакійської, пшеворської, зарубинецької та сарматської культур [Нариси..., 1980, с.22; Войнаровський, 1999, с.140-143]. Вони існують із середини I ст. н.е., коли до фрако-пшеворської основи, що склалась на перші десятиліття н.е., додалися зарубинецькі й сарматські елементи, і до середини III ст. – часу приходу в регіон готів і сформування в Пруто-Дністерському межиріччі черняхівських старожитностей, а на правобережжі Прута (можливо, уже з першої половини III ст.) – культури карпатських курганів. Тобто, це не можуть бути пам'ятки липицької культури, яка межує з ними на заході, тому що включають крім дакійського й інші культурні елементи, відсутні в липицькій культурі, до того ж, існують вони й після відходу дакійського угруповання Верхнього Дністра й Західного Бугу у другій половині II ст.

Після розкопок нами на поселеннях II – початку III ст. н.е. Чорнівка ПА та Добринівці недалеко від Чернівців, стало ясно, що пшеворсько-зарубинецько-дакійська основа – явище таке ж, як і в пам'яток волино-подільської культури I – початку III ст. н.е. (зубрицької, за Д.Н. Козаком, її західноподільський варіант) [Этнокультурная ..., 1985, с.25-34; Козак, 1992, с.31, 118]. До цього часу ареал цього культурного об'єднання дослідники не поширювали на територію Північної Буковини.

На сьогодні рівень дослідження пам'яток ранньоримського часу на Чернівецьчині недостатній, щоб робити остаточний висновок щодо їх культурної належності. Необхідні

додаткові дослідження селищ цього часу, насамперед, на правобережжі Прута, де жодне таке поселення цілеспрямовано не розкопувалось.

Усі дослідники відзначають для Північної Буковини фракійську основу культур останньої чверті I тис. до н.е. – першої чверті I тис. н.е., а для Буковинського Прикарпаття – і всієї першої половини I тис. н.е. Правда, спеціальних широких досліджень у цьому напрямку на території Чернівецької області не проводилось, на відміну, наприклад, від розкопок слов'янських пам'яток. Але цей елемент у краї, що є північно-східною периферією фракійського світу, включає багато специфічних рис. Місцевий фракійський матеріал останніх століть до н.е. – першої чверті I тис. н.е. відрізняється від фракійських старожитностей попереднього часу, наприклад, із сусідньої Молдови, відсутністю жертвних посудин в похованнях, що так широко практикувались у IV-III ст. до н.е. на некрополях Нижнього Подністер'я і Попруття; немає й фракійських городищ, широко поширених у Молдові в третій чверті I тис. до н.е. чи в Закарпатті у I ст. до н.е. – I ст. н.е. (Мала Копаня, Солотвино) [Никулиця, 1977, с.64-65; Котигорошко, 1995, с.25-29; Kotygorosko, 1995]. Той факт, що ланцюг фракійських оборонних городищ проходить значно південніше Північної Буковини (попри логічне їх спорудження саме на кордонах з іншим населенням) свідчить, що територія Північної Буковини – не внутрішні фракійські землі, а землі спільного з іншими етносами користування.

Теза щодо відсутності тут фракійських городищ, можливо, не так однозначна. Уже вказувалось на можливість використання фракійцями рубежу ери городища в Горішніх Шерівцях. Нашими дослідженнями великого “Траянового валу” біля с. Макарівка Кельменецького р-ну, що відмежовує від поля петлю Дністра, було встановлено, що його основу становили дерев'яні конструкції – встановлені через певну відстань вздовж майбутнього валу і спеціально обпалені накати до 3 м завдовжки з дубових колод у три вінця висотою, з боків і знизу затиснуті колодами й плахами [Войнаровський, Піддубний, в др.] (рис. 3, 1).

Найближчі аналогії дерев'яним конструкціям з Макарівського валу (можливо, й аналогічних “Траянових валів” по сусідству, біля сіл Вороновиця, Дарабани, Гордівці) [Тимошук, 1974, с.27-32] ми бачимо в такій же серцевині гетських городищ третьої чверті I тис. до н.е. з Нижнього Подністер'я, Попруття й Подунав'я [История..., 1965, с.27-38; Златковская, Полевой, 1969, с.35-60; Sanie, 1981, pl.58:3; Кругликова, 1955, с.47].

Можливо, гето-дакійське населення часів Буребісти чи Децебала, укріплюючи свою територію проти агресії Риму, збудувало сітку городищ, а віддалений північно-східний регіон свого “царства” укріпило системою “Траянових валів” (що й перерізають нині Пруто-Дністерське межиріччя Буковини і Молдови), а площадки, обмежені меандрами Дністра, посилювало окремими валами, зробивши їх практично неприступними [Войнаровський, 1990, с.263].

На наш погляд, ступінь заселення фракійцями Північного Прикарпаття і Пруто-Дністерського межиріччя різна. Якщо Буковинське Прикарпаття – замкнутий ареал, що повністю співпадає географічно (гориста лісостепова місцевість) з автохтонними фракійськими територіями, то Пруто-Дністерське межиріччя, особливо його рівнинна частина, було “коридором”, по якому кочівники півдня проривались через північно-східні відроги Карпат в центральне Подунав'я, а войовничі германські племена (вандали, готи) – в Північне Причорномор'я й Подунав'я, з наближенням до Римських провінцій. Очевидно, в ранньоримський час східнороманське населення в Пруто-Дністерському межиріччі було малочисельним, розрідженим, прийшлим з пшеворськими, зарубинецькими й сарматськими

елементами. Саме таке співвідношення дають матеріали з Чорнівки ПА, Неполоківців, Оселівки – гето-дакійський матеріал тут становив близько третини. Водночас, нижній шар поселення Глибока в Буковинському Прикарпатті (спор.17, 22) вказує на домінування (поруч пшеворського) фракійського матеріалу – при повній відсутності зарубинецьких і сарматських рис [Вакуленко, 1977, с.71-72, 105-107].

І така ситуація збереглась до самого кінця першої чверті I тис. н.е., коли у другій половині III ст. в Пруто-Дністерському межиріччі з'являються пам'ятки черняхівської культури, на ранніх етапах якої в краї чітко прослідковується пшеворська складова (наприклад, пох.70 зі зброєю чи 31,49,72 – з іншим яскравим пшеворським забарвленням на Оселівському черняхівському могильнику) [Никитина, 1988, с.65, табл.39 и др.; Никитина, 1995, с.60] та іранські (сармати) риси (пох.23 черняхівського могильника Одая: велике, багате, з дерев'яними конструкціями і підбоями) [Никитина, 1996, с.16-17, табл.17], але зовсім не спостерігаються дакійські риси. Водночас, можливо, трохи раніше – в першій половині III ст., на правобережжі Прута з'являються пам'ятки культури карпатських курганів, основою якої, особливо на ранньому етапі, виступає гето-дакійський етнос.

Тобто, за ранньоримської доби не Дністер, а Прут виступав чітким кордоном між фракійським і ранньослов'янським етносами в межах Північної Буковини і Північної Бессарабії. Пруто-Дністерське межиріччя і лівобережжя Середнього Дністра (Західне Поділля) були, очевидно, буферною, прикордонною зоною, що розділяла слов'янське угруповання на півночі і північному сході та фракійське ядро племен (тут – не постійне, а як результат кількох гето-дакійських хвиль, що накрили з півдня і південного заходу Середнє Подністер'я за часів розквіту і занепаду фракійської державності на рубежі ери).

Отже, завданням подальшого дослідження історії Північної Буковини ранньоримського часу є наступне. Необхідно встановити справжню кількість і картографувати археологічні пам'ятки I-II ст. н.е. у краї, порівняти їх характеристики з пам'ятками доримського і пізньоримського часів. Повчальними були, наприклад, роботи в рамках створення Зводу пам'яток історії і культури України по Чернівецькій області: у 1980-і роки ми, працюючи лише в 4 районах області, виявили і картографували близько 20 нових пам'яток I-II ст. та шарів цього часу на уже відомих пам'ятках, визначених як поселення пізньоримського часу (черняхівської культури та культури карпатських курганів).

Потрібно провести широкі дослідження поселень першої чверті I тис. н.е. Цікавим і перспективним є поселення Чорнівка ПА II – початку III ст. н.е.: компактне, добре збережене, частково досліджене, одношарове (не перекрите черняхівською верствою), водночас, в оточенні добре досліджених пам'яток черняхівської культури, що важливо для проведення порівняльної характеристики на матеріалах конкретної території. Іншим важливим для подальшого дослідження є селище цього ж часу Добринівці – теж у хорошому стані, розкопано три житла, мінімально перекрите широко дослідженим черняхівським виробничим комплексом Добринівці-I (чітка вертикальна стратиграфія).

Необхідна повна публікація матеріалів першої чверті I тис. н.е. з Оселівського поселення (розкопки В.М. Цигилика). Нагальною є потреба відкриття і розкопок нових могильників ранньоримського часу в краї: насамперед їх матеріали можуть дати вичерпну відповідь на питання етнічної та соціальної історії населення краю у цей складний історичний період. Такий матеріал важливий і в плані генези носіїв зубрицької (волино-подільської) культури та її ролі у формуванні черняхівської культури, чітко зазначеної на матеріалах поселень в сусідніх областях [Козак, 1992, с.68,136-137]. Особливо цінним було б порівняння поховального обряду

населення Північної Буковини I-II ст. з матеріалами черняхівських некрополів краю, досліджених й інтерпретованих досить широко, чи не найкраще у всьому ареалі культури.

Відповіді потребує питання долі зарубинецького елементу в культурі Буковини першої чверті I тис. н.е., який, на наш погляд, швидко нівелюється без притоку нових сил, на відміну від пшеворського, що отримував сили у все нових хвилях пшеворців, яких з північного заходу тіснили готи-вельбарці. Вирішувати потрібно і питання інфільтрації сарматського елементу в матеріальну культуру краю у I-II ст. н.е. На наш погляд, у цей час сармати виступають ще досить диференційовано: існують окремі сарматські могильники чи для сарматських захоронень використовуються кургани доби бронзи, хоч на селищах цього часу сармати уже змішуються з іншими етнічними групами (спільні зарубинецько-пшеворсько-сарматські риси в матеріалі з усіх досліджених в Чорнівці ПА чи Добринівцях жител). У III-IV ст., як складова черняхівської культури, сарматський елемент уже досить розмитий, знаходиться в складі як спільних поселень, так і загальних могильників, а на останніх фіксуються часто не власне сарматські поховання, а могили із “сарматськими рисами”: трупопокладення в ямах із “заплічками” чи “підбоями”, тут зникають власне сарматські типи посуду, прикрас, зброї тощо.

Важливим є питання ролі змішаного населення Північної Буковини першої чверті I тис. н.е. у формуванні культур черняхівської та карпатських курганів (на наш погляд, це були історичні бастарни, назва яких у першій чверті I тис. н.е. поширюється у краї на все населення, без огляду на етнос, “бастарди”). Важливою складовою його у цей час, особливо в південній частині краю, продовжували бути фракійці. Якщо з Верхнього Дністра і Західного Бугу гето-дакійське населення (носії липицької культури) у середині – другій половині II ст. (за 100 років до формування черняхівської культури й культури карпатських курганів) відходять на відвойовані у римлян землі Дакії, то в Буковинському Прикарпатті гето-фракійці залишились і взяли участь у формуванні культури карпатських курганів. Саме вони (міцне фракійське ядро, можливо, посилене слов'янськими зарубинецькими групами) могли зупинити нову хвилю пшеворців (пшеворці тут – германські племена Вісло-Одеського межиріччя, а не Нижнього Повіслення, де можна вбачати ранніх слов'ян) [Козак, 1983, с.102], що затопила Західну Волинь, Побужжя, Верхнє й Середнє Подністер'я, але оминула Буковинське Прикарпаття, як пізніше готи змушені були обійти Галичину, впершись тут в сильне слов'янське угруповання майбутніх білих хорватів [Козак, 1993, с.24-35].

Нарешті, важливо визначитись із культурною належністю пам'яток Північної Буковини I – початку III ст. н.е. Чи є вони південною частиною археологічної культури (АК, відомої як зубрицька (волино-подільська), чи становлять окрему культурну групу I-II ст. типу Оселівка (Звенигород-Болотня-Підберізі)? Аргументи нині можна навести на підтримку як однієї, так й іншої версії. На наш погляд, пам'ятки краю, хронологічний діапазон існування яких досить широкий – середина I ст. – середина III ст. (що відповідає іншим АК I тис., значно ширший, ніж, наприклад, липицької культури), слід вважати південно-східною периферією значної АК – зубрицької (пшеворсько-зарубинецько-дакійської, термін “зубрицька культура” є нині найбільш обґрунтованим і охоплюючим). Продовжити поширення Зубрицької культури з Волині через Західне Поділля не лише до лівобережжя Середнього Дністра (за Д.Н. Козаком) [Козак, 1992, с.118], а й на територію Північної Буковини та Північної Бессарабії. Пам'ятки I-III ст. з території Чернівецької області – Оселівка, Неполоківці, Чорнівка ПА – відносяться до одного типу із лівобережними дністерськими пам'ятками типу Велика Слобідка I чи Лука Врублівецька, зарахованими до пам'яток зубрицької культури [Козак, 1992, с.118].

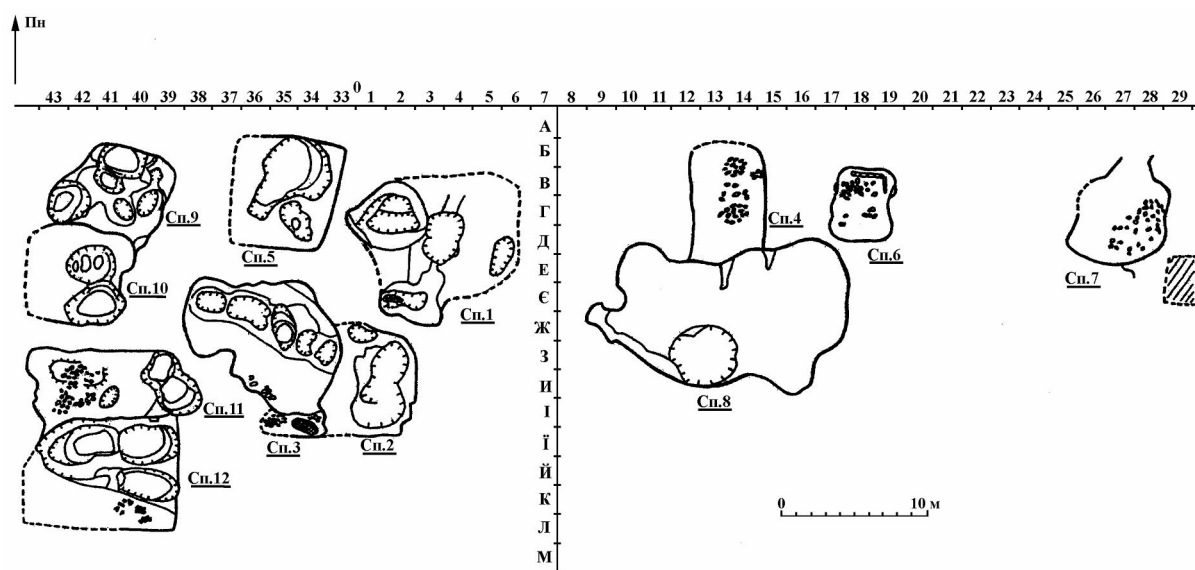

Рис. 4. План чинбарського спеціалізованого осередку черняхівської культури Добринівці-I
 Fig. 4. Plan of the currying specialized cell of Cherniakhiv culture Dobrynivtsi-I

Значно ширшим явищем в історії Північної Буковини є пам'ятки пізньоримського часу. На сьогодні в межах Чернівецької області відомо 230 пам'яток черняхівської культури та 115 – культури карпатських курганів [Тимошук, 1984, с.86-87; Нариси ..., 1980, с.23]. Власне з поселень черняхівської культури планомірно досліджувались лише багаточислове поселення Оселівка (матеріал, як зазначалось, не опубліковано) та Комарів (у друці з'явилися лише матеріали, пов'язані із склоробною майстернею) [Смішко, 1964, с.67-80]. Охоронні роботи незначною площею (1-4 споруди) велись на поселеннях Макарівка, Звеничин, Киселів, Борівці, Чернівці-Рогізна, Чорнівка-I [Баран, 1972, с.220-224; Тимошук, Винокур, 1964, с.186-195; Тимошук, Винокур, 1962, с.73-76; Тимошук, 1976, с.36, рис.15; Войнаровський, 1985, с.266-267; Войнаровський, 1986, с.224; Войнаровський, в др.]. Широко досліджувалась черняхівська пам'ятка Добринівці-I, але це не селище, а виробничий (чинбарський) осередок пізньоримського часу [Войнаровський, 1998, с.286-304] (рис. 4).

Повністю або широко у краї досліджено черняхівські могильники Оселівка, Романківці, Горохівці, Ода [Никитина, 1988, с.5-97; 1995; 1996].

Тобто, жодне черняхівське поселення Чернівецької області не розкопувалось ціленаправлено і планомірно, у тій мірі, як, наприклад, ранньосередньовічні слов'янські Кодин чи Рашків [Русанова, Тимошук, 1984; Баран, 1988] (рис. 5). Тому недослідженим залишається весь комплекс проблем, що витікають із поселенського матеріалу: від топографії та житлобудівництва до господарських, виробничих і соціальних. Нагальними є, наприклад, дослідження поселень початкового періоду функціонування черняхівської культури в краї (для порівняння: об'єкти фінального етапу черняхівської культури досліджено на поселеннях в Чорнівці I, Рогізній, Рашкові, пізні пласти поховань – фази C₂ і D другої половини IV - початку V ст. – відзначено на черняхівських могильниках у Романківцях, Горохівцях, Одаї) (рис. 6). Це сприяло б чіткішому визначенню складових черняхівської культури, які на ранньому етапі культури ще чітко диференціюються і лише з IV ст. – нівелюються, розмиваються, стають загальним надбанням чи зникають. Багато таких питань було б знято публікацією черняхівських комплексів Оселівського поселення (це кілька десятків об'єктів). Сусідній з

поселенням і, безумовно, синхронний йому могильник, повністю досліджений Г.Ф. Нікітіною, включає, поховання найбільш раннього періоду культури – другої половини III ст., рубежу III-IV ст., поховання першої і другої чвертей IV ст., тобто, усього (крім фінального) часу існування черняхівської культури у краї [Никитина, 1995, с.135]. В черняхівській культурі ж, нагадаємо, майже не проводились розкопки комплексу поселення з могильником, тому Оселівський комплекс є надзвичайно цінним джерелом.

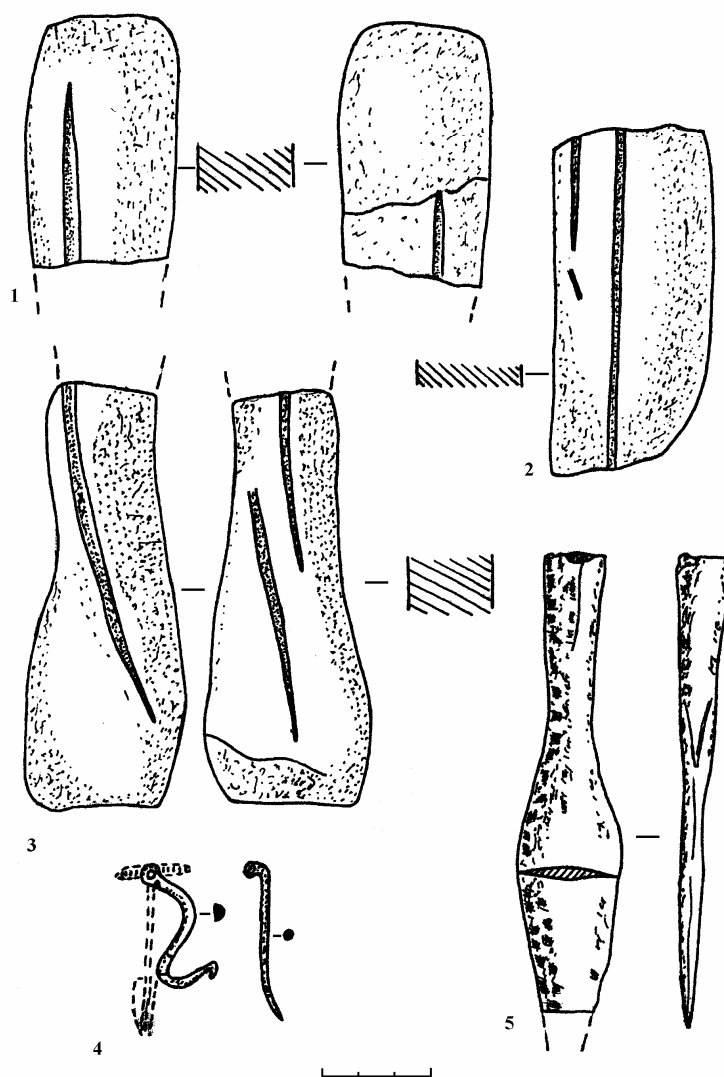

Рис. 5. 1-3 – гострильні камені з черняхівського поселення біля с. Мошанець (уроч. Павлиха), 4 – бронзова фібула із селища черняхівської культури поблизу с. Чорнівка (уроч. Пуста Чорнівка), 5 – наконечник залізного дротика «римського типу» з черняхівського поселення у с. Хрещатик
 Fig. 5. 1-3 – grind stone from the Chernyakhiv settlement near v. Moshanets (country Pavliha), 4 – bronze fibula from the settlement of Chernyakhiv culture near v. Chornivca (country Empty Chornivca), 5 – tip of ferrous dart of «Roman type» from the Chernyakhiv settlement in v. Kheschatic

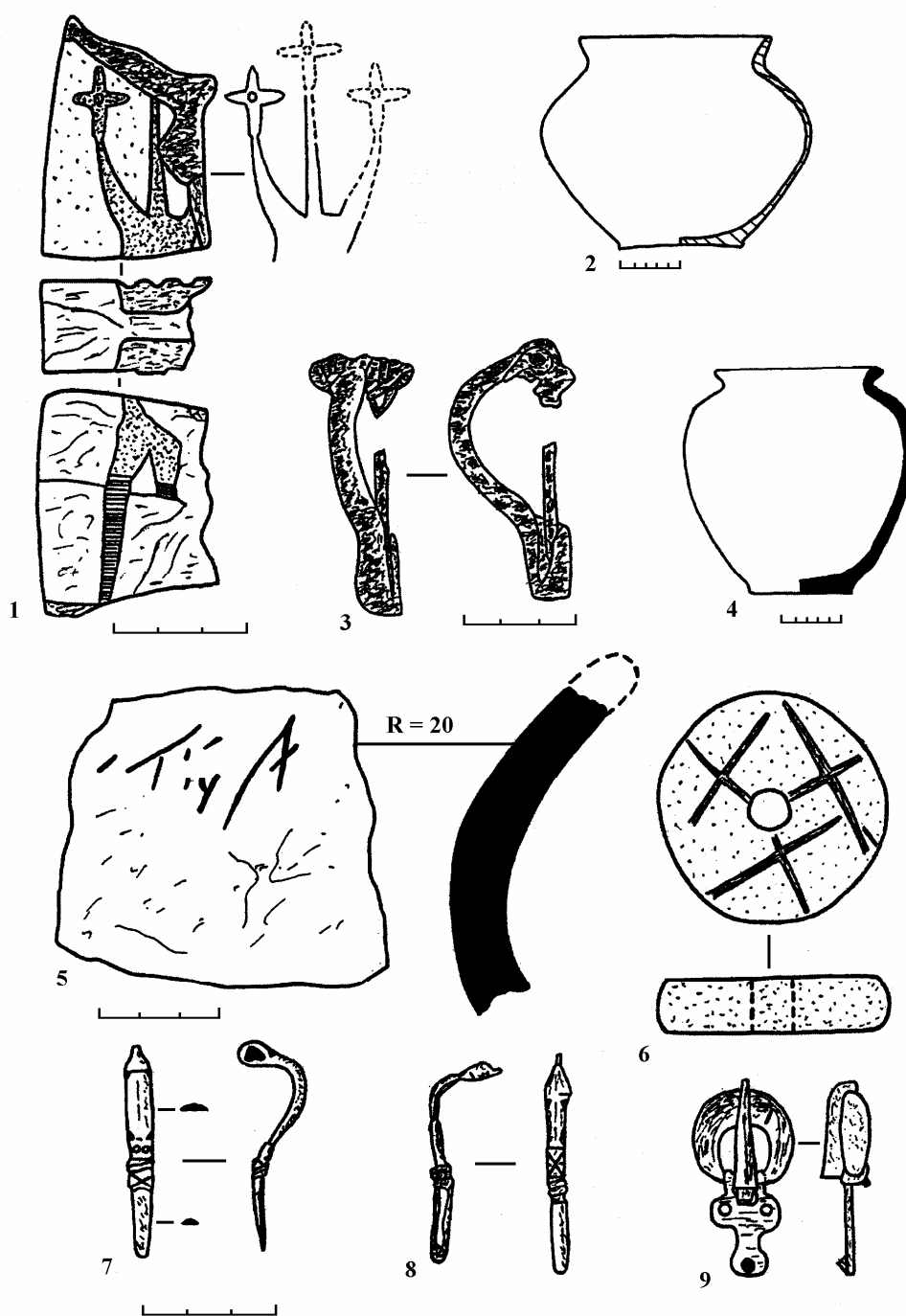

Рис .6. 1-6,8 – знахідки з черняхівського селища Чорнівка-I; 7,9 – с. Коровія, бронзові вироби з поселення культури карпатських курганів

Fig. 6. 1-6,8 – finds from a Chernyakhiv settlement Chornivca-I; 7,9 – v. Coroviya, bronze wares from the settlement of culture of Carpathians burial mounds

В загальному об'ємі досліджень черняхівської культури досить мале місце займають розкопки виробничих місць, осередків, центрів. В основному, усе зводиться до інтерпретації знайдених в межах селища матеріалів, пов'язаних з гончарством, косторізною чи ювелірною

справою, а виробнича периферія, й, тим паче, ресурсна зона пам'ятки майже не досліджуються. А, як відомо, черняхівська культура – це, у значній мірі, продукт ремесла і торгівлі [Третьяков, 1970, с.177]. (рис. 7)

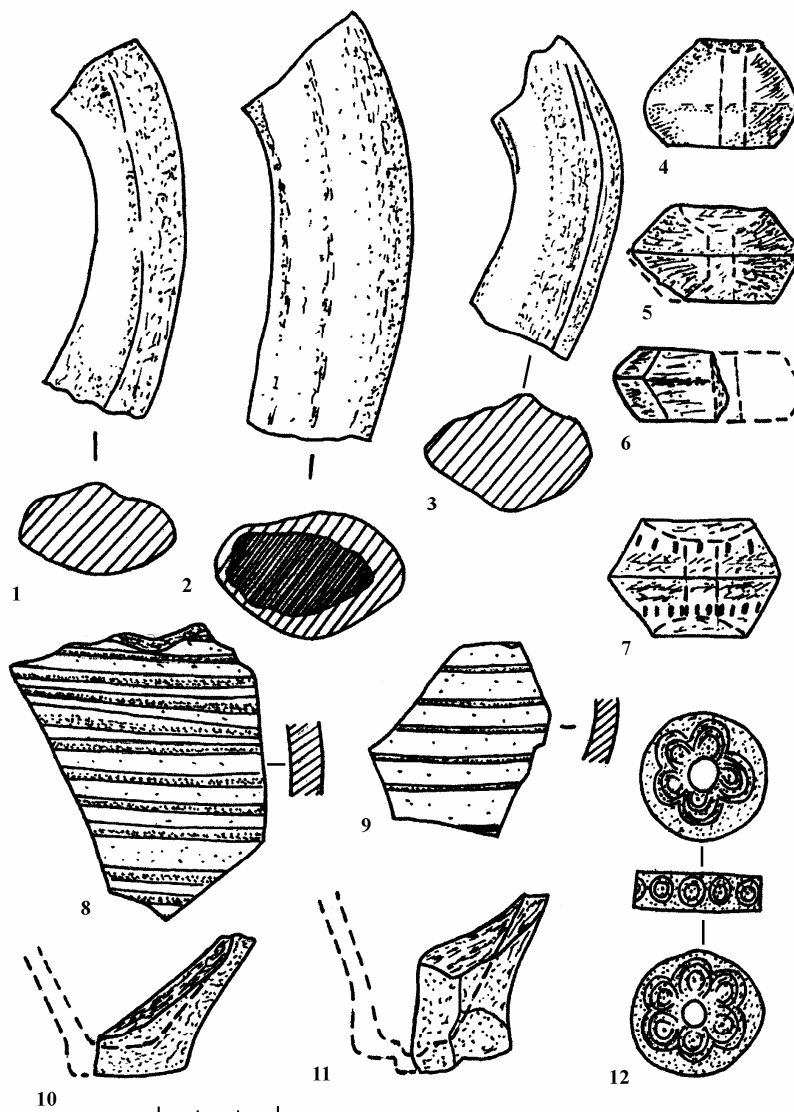

Рис. 7. Знахідки з черняхівського поселення з підвищеним вмістом античного імпорту біля с. Мошанець (уроч. Павлиха)
Fig. 7. Finds from the Chernyakhiv settlement with the promoted maintenance of ancient import near v. Moshanets (country Pavliha)

Тому необхідним є продовження на Буковині дослідження поселення зі слідами скловиробництва у Комарові та чинбарського осередку черняхівської культури Добринівці-I. Щодо Комарівського селища, то наші недавні роботи тут дозволили уточнити розміри поселення: не 60 x 800, а 200 x 2000 м, не лише на правому березі струмка, а – й ще у більш значній мірі – і на лівому березі необхідно поширити хронологію пам'ятки на все IV ст. і, головне, знайти цікаві об'єкти, пов'язані із скловиробництвом – стародавній вапняковий кар'єр

(уроч. Говда поруч поселення), можливо, й сліди ще однієї склоробної майстерні. Нагальним є пошук і дослідження могильника поруч селища та слідів торгово-ремісної факторії на березі Дністра, виробничою частиною якої, можливо, й були склоробні об'єкти з поселення та допоміжні з його периферії [Баран, 1981, с.106].

Унікальний спеціалізований чинбарський осередок III-IV ст. Добринівці-I нами розкопано лише відсотків на 20. Збережений він чудово. Подальші його дослідження, безумовно, деталізували б наші знання про технологію стародавнього шкірвиробництва, рівні спеціалізації цього ремесла, його роль в економіці черняхівського суспільства, економічного районування черняхівської культури тощо. Потрібні й детальні міждисциплінарні дослідження усього процесу обробки шкіри, місць добування вапняку й гіпсу, випалення й гашення вапна, випалення деревного вугілля, приготування й збереження дубника, пошук археологічного відображення інших ланок технологічного процесу вичинки шкіри.

Тепер щодо культури карпатських курганів (далі – К.К.К.) в краї. Як вказувалось, на сьогодні тут відомо 114 поселень і 1 могильник – і це майже виключно у вузькій смузі Буковинського Прикарпаття між Прутом і Сиретом. Тобто, густота пам'яток у цьому районі – надзвичайно висока. Широкому ж дослідженню, на жаль, піддано лише один комплекс – поселення і могильник в Глибокій (по декілька об'єктів культури розкопано в Чернівцях-Рогатці, Чернівцях-Горечі II та Кодині) [Смішко, 1960, с.15-17; Вакуленко, 1977, с.102-107 та ін.; Тимошук, 1984, с.86-91]. Заявлено, що К.К.К. включала елементи попереднього часу, носії культури – змішаний етнос (гето-даки і праслов'яни), а в процесі її розвитку стали домінувати ті її риси, які знайшли відповідність у слов'янських старожитностях краю третьої чверті I тис. н.е. [Етнокультурная ..., 1985, с.68; Славяне..., 1993, с.179-181].

У зв'язку з таким етнічним змістом К.К.К. напрошується питання: чим же старожитності цієї культури у краї відрізняються від черняхівської культури? Остання, як відомо, теж включала етнічні і культурні елементи попереднього часу (в основному спільні як для Пруто-Дністерського межиріччя, де сформувалась черняхівська культура, так і Буковинського Прикарпаття – території К.К.К.), мала стійкий слов'янський елемент, який у фіналі культури характеризується заглибленими прямокутними чи квадратними житлами з печами-кам'янками і стійким набором ліпного посуду ранньослов'янських форм (що є абсолютно відповідне і К.К.К.).

Безумовно різнить ці культури лише один аспект – підкурғанний обряд захоронення в К.К.К. і ґрунтові біритуальні могильники в черняхівській культурі. Але чи можна звести весь поховальний обряд К.К.К. виключно до захоронень під курґанами, як це робить Л.В. Вакуленко, правда, застерігаючи, що “у всякому разі в жодному випадку не були виявлені інші форми поховань”? [Вакуленко, 1999, с.60].

Якщо К.К.К. – синкретична, і в неї ввійшли етно-культурні складові попереднього часу (даки, носії пшеворської й зарубинецької культур) [Вакуленко, 1977, с.72; Вакуленко, 1985, с.15-16.], то де в К.К.К. їх поховальний обряд (а це, нагадаємо, виключно ґрунтові трупоспалення)? Якщо робляться неодноразові спроби пов'язати К.К.К. з липицькою, [Вакуленко, 1991, с.22-38], то (хоч це менш важливо) як заповнити хіатус у 50-100 років між цими культурами і (що є більш важливим) як вивести підкурғанний обряд захоронення К.К.К. з липицьких ґрунтових трупоспалень? Якщо в К.К.К. сильний ранньослов'янський елемент [Смішко, 1960, с.132-135; Етнокультурная ..., 1985, с. 68], то де ж тут його поховання (ґрунтові захоронення з кремацією)? Чи нормально, що на 114 поселень К.К.К. в Чернівецькій області припадає лише 1 курғанний могильник – Глибока? Адже в межах усієї культури відомо

близько 30 курганних могильників. [Вакуленко, 1999, с.49]. І це при неодноразовому тотальному археологічному обстеженні області для створення археологічної карти краю [Тимошук, 1970; Довідник ..., 1984, с.109-171; Войнаровський, 1992] та Зводу пам'яток, в умовах, коли Буковинське Прикарпаття ще досить заліснене і де розлогі курганні могильники (а це десятки насипів) мали б зберегтись, а на розораних ділянках рештки курганів “читались” би досить легко. Адже в поховальному обряді культури домінує влаштування поховання на денній поверхні, зі спаленням покійника на місці захоронення, із залученням великої кількості й широкої номенклатури супроводжуючого інвентарю, іноді – й значних кам'яних конструкцій (кам'яних стін, закладів із гальки, обкладання насипу кургану каменем). На орному полі місця курганів чітко б виділялись слідами трупоспалення, підвищенням вмістом каменю, речового інвентарю, круговими ровиками тощо. Цього – не спостерігаємо.

До того ж, ніде не практикувались розкопки могильників К.К.К. загальною площею (адже крім курганів в межах некрополя могли міститися й інші – ґрунтові поховання – на це звертав увагу ще М.Ю. Смішко) [Śmiszko, 1932, s.182], не кажучи вже про цілеспрямований пошук ґрунтових могильників.

На наш погляд, курганний обряд поховань в К.К.К. Буковинського Прикарпаття відповідає лише одній – вагомій, соціально виділеній (власне великий курганний насип – уже соціально значимий фактор, великі курганні могильники завжди супроводжують і найбільші в К.К.К. поселення) [Вакуленко, 1977, с.35] – але не домінуючій кількісно групі населення (можливо, і вихідцям зі Східної Словаччини, де для II-III ст. н.е. – Земплін – характерні підкурганні трупоспалення) [Budinský-Krička, 1959, s.61-69].

Не могли курганні могильники (а це групи з 12-86 насипів – недостатня кількість) бути племінними некрополями і відповідати гнізду поселень цього часу (тоді можна було б прогнозувати їх малу кількість).

Тому необхідно активізувати дослідження в краї на предмет виявлення в К.К.К. ґрунтових (безкурганних) могильників чи груп з ґрунтових поховань на могильниках з курганами [Войнаровський, 1990, с.21-22].

Тепер щодо власне К.К.К. як феномена, що співвідноситься з АК. Деякі дослідники (М.Ю. Брайчевський, І.С. Винокур) рахували К.К.К. локальним варіантом черняхівської культури. І ця теза нині набуває все більшої вартісності. Територія К.К.К. – вузька смуга передгір'я Східних Карпат в межах Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей України й північної частини Румунської Молдови (Українське Передкарпаття – Покуття – Покутсько-Буковинське Передкарпаття) [Mihailescu-Bîrliba, 1980, s.181-207; Етнокультурная ..., 1985, с.59]. Л.В. Вакуленко нині заперечує існування К.К.К. в Закарпатті [Вакуленко, 2003, с.56-67] (але тоді неможливою стає в основному підтримувана й дослідницею теза про міграцію Земплінського населення зі Східної Словаччини в Україну [Вакуленко, 1985а, с.67], яке не могло не пройти через Закарпатську низовину). В Буковинському Прикарпатті, як зазначалось, відкрито лише 1 курганний могильник К.К.К. Решта три десятки їх сконцентровано в Українському Передкарпатті (Івано-Франківська область – понад 20, Стрийський р-н Львівщини – 1) з виходом у Румунську Молдову (3 могильники: Гура Сакулуй, Бранешти-Немцишор, Тірзія). Таке територіальне обмеження характерне більше для культурної групи, ніж археологічної культури.

На наш погляд, сильна група носіїв підкурганного обряду захоронення у кінці II ст. до н.е. перейшла зі Словаччини, можливо, й Північної Трансільванії (“вільні даки”) через Закарпатську низовину (могильник Іза) в Українське Передкарпаття, компактно осівши на

території Покуття і спорадично проникнувши на північний захід та південний схід. Носії підкурганного обряду захоронення, очевидно, мало змішувались з місцевим населенням, можливо, проживали на окремих великих і найбільших поселеннях. Вплив їх на решту населення краю був хоч і сильним, але не абсолютним: ця, очевидно, соціально виділена група не змогла протистояти слов'янізації (черняхівізації) носіїв К.К.К. у IV – на початку V ст. н.е. Попри твердження Б.О. Тимошука, що р. Прут в межах Чернівецької області була чітким кордоном між старожитностями черняхівської культури (Пруто-Дністерське межиріччя) та К.К.К. (Буковинське Прикарпаття) [Тимошук, 1984, с.86-91], ми такого кордону не спостерігаємо. Теза Б.О. Тимошука базується в основному на підйомному матеріалі з поселень К.К.К. і лише на кількох розкопаних спорудах у Горечі (Чернівці) та Кодині. Але основним об'єктом дослідження на останніх двох пам'ятках був шар празької культури, який перекривав наземні зруйновані й розорані споруди К.К.К. Крім цього, матеріал К.К.К. тут – фінальної фази пізньоримської доби (на думку багатьох дослідників – “перехідного” типу), можливо – V ст., що утруднює співставлення його з класичною К.К.К. Підйомний матеріал поселень з обох берегів Прута є практично нерозділимий. Незначні розходження (локальні ?) виявляються лише під час ґрунтових розкопок, але лише на матеріалі раннього етапу культури: з IV ст. матеріал з поселень К.К.К. на Буковині майже не відрізняється від матеріалу з черняхівських поселень краю. У будь-якому випадку – значно менше, ніж черняхівські пам'ятки Північно-Західного Причорномор'я (кам'яне будівництво, поховання з підбоями та катакомби, антична кераміка) відрізняється від північно-західного масиву черняхівської культури (тип Ріпнів-Черепин: житла-напівземлянки, трупоспалення як чи не єдиний тип поховання, переважання ліпного посуду) [Магомедов, 1984; Баран, 1981], не більше, ніж старожитності масломенської культурної групи III-V ст. різняться від черняхівських (донедавна ще деякі дослідники відносили їх до черняхівської культури) [Dóbrovska, 1981, s.278-281; Kokowski, 1986, s.13-23].

Ми переконані, що власне фракійський відтінок матеріалу К.К.К. надають речі з курганів (саме поховальний інвентар нині складає 90 % усього аналізованого дослідниками матеріалу – це є важлива методична помилка), а носієм підкурганного обряду була незначна фракійська група переселенців в Прикарпаття. Розгляд поселенських комплексів (на жаль, їх дуже мало) уже не виявляє такого однозначно фракійського забарвлення культури, а в ряді випадків – вимальовується зовсім інша, ніж на некрополях, культурна й етнічна картина.

Звичайно, відповідь на питання співвідношення черняхівських та культури карпатських курганів старожитностей на Буковині та й у всьому Передкарпатті можуть дати лише майбутні масштабні дослідження, але питання такі і сумнівні щодо теперішнього стану речей необхідно висловлювати уже сьогодні.

І останнє: проблема V ст. в історії Північної Буковини та проблеми її археологічного відображення.

Проблема V ст. для черняхівської культури нині вкладається в наступну схему. Черняхівська культура існує ще протягом кількох перших десятиліть V ст., поступово атрофуючись і набираючи рис наступних празької та пеньківської культур (пам'ятки “перехідного типу”). Перехідними вважаються, наприклад, Теремці, Сокіл, Бакота – на Середньому Дністрі, Рогізна, Гореча, Кодин – на Пруті тощо [Тимошук, 1976, с.14-30; Винокур, Горішній, 1994, с.57-67]. “Перехідний тип” характеризується появою заглиблених жител прямокутної й квадратної форм з печами-кам'янками і посудом, виготовленим як на колі, так і від руки. Форми ліпного посуду наближені до празьких. Цей тип, вважається, накриває як фінал черняхівської, так і початковий етап празької культури.

Подивимось на цю проблему з позиції загального визначення археологічної культури. АК є умовною, визначеною самими дослідниками, категорією [Колпаков, 1990, с.14-26]. Вона визначається сукупністю рис (археологічні артефакти), які є специфічними, неповторними і чим одна АК відрізняється від попередніх, синхронних і наступних АК. Відносно легко такий набір визначити для культури, носіями якої є новий етнос, наприклад, при зміні пшеворської культури (лугії та слов'яни) вельбарською (готи) культурою в Польщі чи на заході України. Важче, коли нова культура є результатом розвитку попередньої культури й того ж самого етносу, наприклад, празької й Луки-Райковецької культур. Останнє може відбутись лише при масовій поступальній зміні основних рис життя, господарства, духовних уявлень у нащадків в порівнянні з предками. Нова АК визріє лише тоді, коли сума нових рис стане домінуючою в загальній характеристиці носіїв пам'яток: для Луки-Райковецької, на думку її дослідників, у порівнянні з празькою, це поява городищ, зміна природного розташування селищ – вихід на відкриті площі, якісно (!) вищий рівень землеобробітку й ремесла, зміни в соціальній структурі суспільства [Тимошук, 1976, с.100-132]. Такі зміни датуються VIII-IX ст. і лише з цього часу (VIII ст.) можна говорити (хоч з великою долею обережності) про якісно нове утворення – нову АК типу Луки-Райковецької. До цього часу маємо празьку культуру. А населення, відмітимо – одне й те ж (слов'яни).

У першій половині V ст. черняхівська культура Середнього Подністер'я, хоч і позбулась двох важливих етнічних груп – сарматів і готів, продовжує існувати. Фаза D (після 375/376 р.) характеризується загальним огрубленням матеріальної культури (збіднюється асортимент посуду та прикрас, погіршується їх якість, майже відсутній монетний обіг), змінами в поховальному обряді (зникають трупопокладення, очевидно, в масі – готські та сарматські). Але в основних і в більшості рисах культури змін не відбувається: тип житла – той же, абсолютно домінує кружальний посуд тих же форм, що існували й раніше (хоч окремі форми й зникають), трупоспалення – ті ж. Тобто, це та ж черняхівська культура, лише її фінальний період.

На цьому етапі чітко починають виділятися окремі нові риси: росте відсоток ліпного посуду, ліпні форми стають стрункішими, зі слабо відхиленим вінцем, що зближує їх з наступними празькими типами кераміки; з'являються печі-кам'янки – характерна особливість уже жител празької культури. Але ці окремі риси ще не дають підстав до зміни АК: їх ще мало, немає якісного стрибка тощо. І лише із середини – третьої чверті V ст. настають кардинальні зміни. Змінюється топографія значної кількості поселень (селища переносяться під захист лісів). Зникає більшість спеціалізованих виробництв – ремесел (політична нестабільність, відсутність ринку, грошового обігу – зникає попит як рушій виробництва). [Войнаровский, Сайко, 1990, с.110-121] Абсолютно домінує патріархальне домашнє виробництво, що видно на прикладі гончарства: кружальний посуд (показник гончарства як ремесла) повністю виходить з ужитку. В окремих спорудах цього часу в регіоні ще знаходять фрагменти кружального посуду, але майже ніколи – цілі форми (виключимо окремі знахідки мініатюрних посудин), що походять, як правило, або з нижнього (черняхівського) шару поселення, або черняхівського поселення поруч. Ці гончарні уламки (як і фрагменти, наприклад, якісної трипільської кераміки з печі-кам'янки в споруді 13 поселення Чорнівка-I, шар V ст.) [Войнаровский, 1985, с.266-267] використовувались як матеріал для виробництва прясел чи скребачок або для забутовки отворів між камінням печі (не бити ж для цього власний посуд). Немає ринку збуту кружальної кераміки – не може бути й цього виробництва [Бобринский, 1989, с.16-17, 21-22].

Наступають і зміни в господарюванні – йде відхід від землеробства до нароснення скотарства. Останньому сприяє лісовий характер розташування поселень. Нові селища – значно менших, ніж черняхівські, розмірів – тобто, відбуваються зміни і в громадському житті населення [Тимошук, 1983, с.23,34]. Усе це дає підстави пам'ятки з такими новими характеристиками відносити уже до нової АК – празької культури другої половини V – VII ст.

Визначення груп пам'яток Середнього Подністер'я та суміжних територій із спільними між черняхівською та празькою культурами рисами як пам'яток “перехідного типу”, на наш погляд, заперечує культурне визначення реальних пам'яток V ст. в регіоні. АК ж або ще є, або її вже немає, а є нова АК чи культурна група. Такі перехідні риси V ст. характерні для багатьох регіонів, де черняхівську культуру змінюють пам'ятки ранньосередньовічних культур. Тому водночас неправомірно і виділяти групу пам'яток Середнього Подністер'я і межириччя Верхнього Дністра та Західного Бугу з такими рисами в окрему короткотермінову культурну групу. Пам'ятки V ст. в регіоні з домінуванням кружалної кераміки – це черняхівські пам'ятки (Рогізна, Чорнівка-I, Сокіл, Бакота), з абсолютним переважанням ліпного посуду – празькі (Гореча, Кодин, Теремці, Бернашівка, Лука-Каветчинська).

Середина V ст. н.е. в краї – це або ще черняхівська культура (чи культура карпатських курганів), або вже культура празька. “Перехідний тип” розмиває всі критерії для вичленення АК, адже нові риси зароджуються ще глибоко в надрах старої культури, переростають і навіть стають культуровизначальними для наступної культури. Для культурного визначення пам'яток важлива не зміна окремих рис матеріальної чи духовної культури їх носіїв, а лише сума, маса цих рис, що приводить до чітких якісних змін.

Вважаємо, що черняхівська культура в регіоні (як і культура карпатських курганів) доживає до середини V ст. Перша половина століття – це період затухання культури. Можливо, що, крім інерції, традиції черняхівської культури в цей час підтримувало знаходження населення краю під політичним пануванням гунів. Останнє не дало змоги якомусь іншому населенню зайняти цю територію (і різко змінити АК). До того ж, за гунського правління ще якимось функціонувала державна машина, існував ринок збуту товарів, що підтримувало існування спеціалізованих ремесел (хоч і в урізаному асортименті), у тому числі виробництво кружалного посуду.

І лише з 50-х років V ст. – часу падіння гунського панування в Європі, краху Західної Римської імперії – остаточно занепадають культури пізньоримського часу. Місцеве населення позбавляється своєрідного щита – гунської потуги, опиняється віч-на-віч зі Степом і тому змушене виживати в нових умовах: розпорошується, відходить під захист лісів, міняє форми господарювання тощо. Ніякого припливу якихось нових слов'янських груп дець з північних обширів в середині V ст. в край, очевидно, не було. Празька культура – результат пристосування місцевого населення в нових політичних, економічних та воєнних умовах.

Етнічна історія Північної Буковини та Середнього Подністер'я V ст. – це, безумовно, етап слов'янської історії краю. Слов'яни залишилися тут після відходу готів і сармат на захід на рубежі IV-V ст. [Войнаровський, 1998, с.337-340], були носіями пам'яток фінального етапу черняхівської культури в краї, асимілювали залишки фракійського населення культури карпатських курганів. Слов'яни ж і були засновниками та носіями нового культурного породження – празької культури V-VII ст.

ЛІТЕРАТУРА

Довідник з археології України.

1984 Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області – Київ. – С.109-171

Археология СССР.

1993 Славяне и их соседи в конце I тысячелетия до н.э – первой половине I тыс. н.э. – Москва. – 486 с.

Баран В.Д.

1972 Поселення черняхівської культури поблизу Звинячина і Макарівки Чернівецької області // АДУ. – Вип. 4. – С.220-224

1988 Пражская культура Поднестровья (по материалам поселений у с. Рашков) – Київ. – 160 с.

1981 Черняхівська культура. За матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу – Київ. – 263 с.

Бобринский А.А.

1989 Методика изучения организационных форм гончарных производств // Керамика как исторический источник – Новосибирск. – С.10-43

Вакуленко Л.В.

1977 Пам'ятки підгір'я Українських Карпат першої половини I тисячоліття н.е. – Київ. – 140 с.

1985 Прикарпатье в первой половине I тысячелетия н.э. // Тезисы докл. сов. делегации на V Междунар. конгрессе слав. археологии – Москва. – С.15-16

1985а Культура карпатских курганов // Этнокультурная карта территории Украинской ССР в I тыс. н.э. – Киев. – С.59-68

1991 Липицкая культура в свете раскопок могильника у с. Завалье на Прикарпатье // Древности юго-запада СССР. – Кишинев. – С.22-38

1999 Реконструкція поховальних звичаїв прикарпатського населення у пізньоримський час (за археологічними даними) // Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тис. н.е. – Київ-Львів. – С.49-60.

2003 Етнокультурна ситуація на Українському Закарпатті в першій половині I тис. н.е. // Археологія. – № 3. – С.56-67

Винокур И.С., Вакуленко Л.В.

1967 Кисилевский могильник I-II вв. н.э. // КСИА. – 112. – С.126-132.

Винокур И.

2000 Черняхівська культура: витоки і доля – Кам'янець-Подільський. – 376 с.

Винокур И., Горішній П.

1994 Бакота. Столица давньоруського Пониззя – Кам'янець-Подільський. – 364 с.

Войнаровский В.Н

1985 Работы Черновицкого музея // АО 1983 г. – С.266-267.

1986 Раскопки на Северной Буковине // АО 1984 г. – С.224.

1990 Про етнокультурну ситуацію в I-III ст. на Північній Буковині // Охорона та охоронні дослідження пам'яток археології на Україні. Тези семінару – Вінниця. – С.21-22

1990а Слов'яни і фракійці Північної Буковини // 50 років возз'єднання Північної Буковини і Хотинського повіту Бессарабії з Радянською Україною у складі СРСР. Тези конф. – Чернівці. – С.263

1992 Каталог пам'яток археології Чернівецької області, взятих під державну охорону. – Чернівці. – 62 с.

1998 Давнє чинбарство у Північній Буковині в пізньоримську добу: артефакти, технологія, рівень спеціалізації // Записки НТШ. – Т.ССХХХV. – Львів. – С.286-304

1998а Про час і мотиви руйнації інгумаційних поховань черняхівської культури // Записки НТШ. – Т.ССХХХV. – Львів. – С.318-342

1999 Археологічні дослідження пам'яток II ст. до н.е. – XIV ст. н.е. на Чернівецьщині протягом 1980-1990-х років: джерела, бібліографія, проблематика (до подання нового матеріалу в експозиції ЧКМ) // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – Т.3. – Чернівці. – С.140-153.

1999а Нові пам'ятки ранньоримського часу в Буковинському Прикарпатті (до підґрунтя черняхівської культури в регіоні) // Materiały i sprawozdania Rzeszowskiego ośrodka archeologicznego. – Rzeszów-Krosno-Tarnów. – S.189-214

Чорнівка-I. Поселення IV-IX ст. на Буковині (у друці)

Войнаровский В.Н., Сайко М.Н.

1990 Рынок в системе хозяйствования населения Северной Буковины в I тыс.н.э. // Традиции и инновации в материальной культуре древних обществ. – Москва. – С.110-121.

Войнаровський В., Піддубний І.

Охоронні археологічні роботи Чернівецького краєзнавчого музею на берегах Дністровського водосховища у 1980-х – на початку 90-х років (у друці)

Златковская Т.Д., Полевой Л.Л.

1969 Городища Прутско-Днестровского междуречья IV-III вв. до н.э. и вопросы политической истории гетов // Древние фракийцы в Северном Причерноморье. – Москва. – С.35-60

Каспарова К.В.

1993 Могильник Долиняны и его место среди памятников Поенешти-Лукашевской культуры // Динамика культурных традиций: механизм передачи и формы адаптации. Тез. конф. – Санкт-Петербург. – С.34-36

Козак Д.Н.

1983 Памятники рубежа и первых веков нашей эры в Поднестровье и Западном Побужье // Славяне на Днестре и Дунае. – Київ. – С.77-105

1992 Етнокультурна історія Волині (I ст. до н.е. – IV ст. н.е.). – Київ. – 176 с.

1993 Взаємовідносини слов'ян і германців на території України в першій половині I тис. н.е. // Археологія. – 2. – С.24-35.

Колпаков Е.М.

1990 Интерпретация археологической культуры // Традиции и инновации в материальной культуре древних обществ. – Москва. – С.14-26

Котигорошко В.Г.

1995 Фракийцы Верхнего Потисья (III в. до н.э. – IV в. н.э.) – Ужгород. – 128 с.

Кругликова И.Т.

1955 Дакия в эпоху римской оккупации. – Москва. – 144 с.

Магомедов Б.В.

1987 Черняховская культура Северо-Западного Причерноморья. – Київ. – 112 с.

Мелюкова А.И.

1953 Памятники скифского времени на Среднем Днестре // КСИИМК. – Вип. 51. – С.60-73.

Нариси з історії Північної Буковини – Київ. – 340 с.

1980

Никитина Г.Ф.

1988 Могильник у с.Оселивка Кельменецкого района Черновицкой обл. // Могильники черняховской культуры. – Москва. – С.5-97

1995 Анализ археологических источников могильника черняховской культуры у села Оселивка – Москва. – 230 с.

1996 Могильники черняховской культуры в Северной Буковине и Бессарабии. – Москва. – 184 с.

Никулицэ И.Т.

1977 Геты IV-III вв. н.э. в Днестровско-Карпатских землях – Кишинев. – 92 с.

Пачкова С.П.

1977 Поселення поблизу с. Круглик на Буковині // Археологія. – № 23. – С.24-35

1985 Культура Поенешти-Лукашевка // Этнокультурная карта территории Украинской ССР в I тыс. н.э. – Київ. – С.17-25

1999 До питання про своєрідне та спільне в зарубинецькій та поєнешті-лукашівській культурах // Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тис. н.е. – Київ-Львів. – С.193-203

Пачкова С.П., Романовская М.А.

1983 Памятники Карпато-Днестровского региона конца I тыс. до н.э. // Славяне на Днестре и Дунае. – Київ. – С.48-77

Русанова И.П., Тимошук Б.А.

1984 Кодын – славянские поселения V-VIII вв. на р. Прут – Москва. – 88 с.

Смирнова Г.И.

1968 Раскопки курганов у сел Круглик и Долиняны на Буковине // АСГЭ. – 10.-С.14-27

1981 Могильник типа Поенешти-Лукашевка у с. Долиняны на Буковине (раскопки 1977-78 гг.) // СА. – № 3. – С.193-207

1991 Курганы у сел Ленковцы и Кельменцы в Среднеднестровском Правобережье (эпоха бронзы и сарматы) // Древние памятники культуры на территории СССР. – Санкт-Петербург. – С.12-26

Смішко М.Ю.

1960 Карпатські кургани першої половини I тисячоліття нашої ери – Київ.-186 с.

1964 Поселення III-IV ст. н.е. зі слідами скляного виробництва біля с. Комарів Чернівецької обл. // МДАПВ. – Вип. 5. – С.67-80.

Тимошук Б.О.

- 1970 Археологічні пам'ятки Чернівецької області – Чернівці. – 40 с.
- 1974 Зустріч з легендою – Ужгород. – 126 с.
- 1976 Слов'яни Північної Буковини V-IX ст. – Київ. – 176 с.
- 1983 Общинный строй восточных славян VI-X вв. (по археологическим данным Северной Буковины) – Автореф. дисс. ... доктора ист. наук. – Москва. – 39 с.
- 1984 Черняховская культура и древности культуры карпатских курганов (по материалам Черновицкой области) // КСИА.-178. – С.86-91.

Тимошук Б.А., Винокур И.С.

- 1962 Памятники эпохи полей погребений на Буковине // КСИА. – 90. – С.73-76.
- 1964 Памятники черняховской культуры на Буковине // МИА. – 116. – С.186-195.

Тимошук Б.А., Никитина Г.Ф.

- 1978 Памятники первых веков н.э. у с. Неполоковцы // Вопросы древней и средневековой археологии Восточной Европы. – Москва. – С.89-94

Третьяков П.Н.

- 1970 У истоков древнерусской народности – Ленинград. – 156 с.

Цигилик В.М.

- 1972 Оселівське поселення (за матеріалами розкопок 1971 р.) // Тези XV наук. конф. Ін-ту археології АН УРСР. – Одеса. – С.295-297
- 1974 Поселение и могильник у с. Оселивка на Днестре // АО 1973 г. – Москва. – С.356-357

Budinský-Křička B.

- 1959 Vyskum na mogylniku Zempline roku 1958 // Referaty o pracovnych vysledkoch ceskoslovenskych archeologov za rok 1958. – С.II. – Liblice. – S.61-69.

Dóbrovska T.

- 1981 Kultura czerniachowska // Prahistoria Ziemi Polskich. – T.V. – Warszawa. – S.278-281.

Kokowski A.

- 1986 Stan badań nad kulturą czerniachowską w Polsce // Zachodnia strefa osadnictwa kultury czerniachowskiej. – Lublin. – S.13-23

Kotygorosko V.

- 1995 Tinutuire Tisei Superioare în veacurile III î.e.n. – IV e.n. (Perioadele La Tène și romana) – București. – 338 p.

Mihailescu-Bîrliba V.

- 1980 Un nouveau groupe culturel sur le territoire de Roumanie: Les fouilles de Braniște – Nemțșor (Comm. de Vinători, dép. de Neamț) // Dacia. – 24. – P.181-207

Sanie S.

- 1981 Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. – III e.n.) – Iași. – 264 pl.

Śmiszko M.

- 1932 Kultury wszesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce wschodniej – Lwów. – 183 s.

Viktor Voinarovskiyi

The modern state and research agenda of archaeological studies of the sites of Roman time of North Bukovina

Reduction of quantity of sites of the I-II centuries A.D. in comparison with a Late La Ten period can be observed on territory of Northern Bukovina. It was caused not only by outflow of population, but also by insufficiency of research of sites of Early Roman time. Sites of these days, in author's opinion, make south-east periphery of *Zubrytska* culture, the West Podolian variant of which can be expected to be spread on the territory of Chernivtsi region.

The author argues, that the burial mound ceremony of burial places belongs only to one group of transmitters of culture – the East Roman one, powerful, but small in number.